

Ігор Набитович / Ihor Nabytowycz

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (Polska)

Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland)

e-mail: nabihor@umcs.lublin.pl

<https://orcid.org/0000-0001-9453-158X>

Рукопис „щасливого білоруського шляхтича” XVII–XVIII ст. із колекції Івана Франка

Manuscript „happy Belarusian nobleman” XVII–XVIII centuries from the collection of Ivan Franko

Rękopis „szczęśliwego białoruskiego szlachcica” XVII–XVIII wieku z kolekcji Iwana Franki

Abstract

This article analyzes the memoirs of Toma Konstanty Dusiatsky-Rudomyňa – the 17th/18th-century „Happy Belarusian Nobleman” – published by Ivan Franko. This brief manuscript is composed of various short stories, and contains elements of a diary, an autobiography, and a family chronicle. From the point of view of the history of everyday life and mentality, this text constitutes not only an interesting document of general historical significance but, above all, a glimpse into the private life of a Belarusian representative of the Baroque era. The author of the diary attempts to insert his own microhistory in the frame of the turbulent macrohistory of the Polish Commonwealth in the last three decades of the 17th century, as well as the early 18th century. The author projects his own biography onto a broad background of the political conditions of his era; his personal story, however, gets lost among the historical events that he describes. In terms of structure and composition, his biography appears slightly flawed. The memoirs of Dusiatsky-Rudomyňa constitute an interesting source of not just historical facts as such, but also of their interpretation within various segments of society. The diary also contains details based on gossip and speculations that grew around famous figures contemporary to its author. The analysis allows for the reconstruction of the reality left unrecorded by official historical sources. The memoiristic sources, based on gossip, rumors and legends, offer a view into the everyday life and the social structures of the 17th–18th century.

Keywords: baroque, diary, memoirs, history of everyday life, Dusiatsky-Rudomyňa

Abstrakt

Предметом аналізу в артыкуле jest опублікованы праз Івана Франку памятник Томы-Канстанція Дусіацкага-Рудомыны, „шчаслівага бiałорускага шляхціца”, жыўчага на праломе XVII–XVIII в. Тен нівялікі рэкапіс складае ся з кароткіх апавядань, з элементамі дыарыша, аўтабіяграфіі і кронікі рождынэй. В кантэксьце гісторыі кожднённасьці араз гісторыі ментальнасьці jest то нязмярне цікавы дакумент не тількі о значэньі агаьногісторычным, лещ рэвнэіе прызносаючы інфармацы на тэма тэлу прыватнага бiałорускага прадставічяла эпокі бароку. Аўтор дыарыша стара ся ўпісаць сваю маьлу гісторыю в прэстрэнь бурзьлівей гісторыі Рэчызпосполітэй астанніх трых дзесяціалеці XVII–пачатку XVIII в. Сваі жыціорыс прадставіа на шырокім тле палітычных уварунковаь васьпэчэснасьці. Асобіста гісторыя гінэ јднак в апісываных праз дыарыстэ выдараэнях гісторычных. Біаграфічны запіс позастае под вэглэдем кампозыцыі араз структуры літэрацкай ўтворэм нядасканалым. Вспомнэня Дусіацкага-Рудомыны са інтэресуючым зрэьдлэм інфармацы, зарэвнэ јшлі чодзі о факты гісторычных, јак і о спосэб іх пострэгаэня праз прадставічяла рэвнэіх груп спэчэсных. В дыарышу појавіаюя ся тэжэ впусы твораэны на подставіе плэтк і домысьлэв зв’язаных з жыціэм і дзаьлаьнасьці асэб васьпэчэсных аўторові. Прэпэвораэна аналза позваля зрэкэonstrуоваць рэчывістаь, ктэра функцыонавала поза „офіцальнымі” зрэьдлаьмі гісторычнымі. Мемуарыстыка, ўвазлэьднэаючэ плэткі, ўстнэ прэказы, лэгенды, позваля оdtворыць гісторыю кожднённасьці, а тэжэ панараьмэ спэчэчную XVII–XVIII в.

Слова ключовые: барок, дыарыш, мемуарыстыка, гісторыя кожднённасьці, Дусіацкі-Рудомына

Анацацыя

У артыкуле прааналізаваны мемуары „шчаслівага бiałорускага шляхціча” XVII–XVIII ст. Фамы-Канстанція Рудаміна-Дусяцкага, апублікаваныя Іванам Франко. Гэты нэвялікі рэкапіс складаецца з рэзнажанравых кароткіх апавяданьняў, з прыкметамі дыярышу, аўтабіяграфіі і сямейнай хронікі. У кантэксьце гісторыі штодзённасьці і гісторыі ментальнасьці – гэта надзвычай цікавы дакумент не толькі гістарычнай вагі, але тэксама адлюстраванне мадэлі прыватнага жыцьця бiałоруса эпокі Барока. Аўтар дыярышу намагаецца ўпісаць сваю ўласную мікрагісторыю ў прастору бурлівай мацрагісторыі Рэчы Паспалітай апошніх трых дзесяцігодзьяў XVII – пачатку XVIII стагодзьяў. Сваі жыцьцяпіс аўтар імкнецца прадставіць на шырокім фоне палітычных падзей. Аднак мікрагісторыя яго жыцьця цалкам губляецца ў мацрагісторыі і гістарычным часе. Гэты біяграфічны твор з пункту глэьдзання літэратурнай кампазыцыі і структуры недасканалы. Мемуары Фамы-Канстанція Рудаміна-Дусяцкага з’яўляюцца цікавай крыніцай не тэвлькі гістарычных фактаў, але і іх рэцэпцыі ў рэвнэіх сляях грамадства. У дыярышы прысутнічаюць тэксама запісы, заснаваныя на плэтках і домыслах вакол асобаў, якія былі сучаснікамі аўтара. Правэьдзены аналз тэксту дазваляе рэканструаваць рэчаіснасьць, јакя існавала па-за „афіцыйнымі” гістарычнымі крыніцаьмі. Мемуарыстыка, адностроўваючы плэткі, вусныя пераказы, лэгенды, дазваляе ўзнавіць гісторыю штодзённасьці, а тэксама панараьму грамадства XVII–XVIII стагодзьяў.

Ключавыя словы: Барока, дыярыш, мемуары, гісторыя штодзённасьці, Рудаміна-Дусяцкі

Білоруська література загалом не входила у поле наукових досліджень Івана Франка. Безсумнівно це було пов'язано із історичними та суспільно-політичними проблемами розвитку як української, так і білоруської культури. Однак у 1911 році в „Записках Наукового Товариства імени Шевченка” він опублікував рукопис білоруського шляхтича Томи-Константія Дусяцького-Рудоміни – „земського судді брацлавського повіту”, долучивши до нього коментарі й зауваги (Franko, 1911).

Невеликий рукопис Дусяцького-Рудоміни, за Франковим описом, складався із 8 карток – 16 сторінок „малого *folio*”, написаних однією рукою. Рукопис належав до збірки документів білоруських монастирів XVI–XVIII століть, які переслав І. Франкові В. Кравченко. Більшу частину цих документів були передані Франком до бібліотеки Наукового Товариства імени Шевченка, а сам рукопис Дусяцького-Рудоміни Франко залишив у себе¹.

Цей невеликий рукопис містить різножанрові короткі оповіді, які мають ознаки як діяріуша, так і автобіографії й сімейної хроніки.

Валерій Шевчук зауважує, що малі літописи, „які набули форм реєстрів, хронічок, записок, щоденникових подань під назвою діяріуші”, треба вважати окремим жанром. Не тільки „реєстрики” склали твори з коротким переліком подій, а й „хронічки, генеалогічні оповідання, сімейні хронічки, автобіографії, життя, знову-таки діяріуші, витворивши таким чином жанр стислого літописання”. Він уводить розрізнення для такого жанрового різновиду малих літописів, декляруючи, що „реєстри писалися двох видів: компілятивні, творені для збереження історичної пам'яті книжниками (анонімні й іменні), і такі, які створювалися самовидцями подій. Траплялося й таке: про давніші часи автор створював компілятивну хронічку з інших хронік, а в її продовження подавав факти, очевидцем яких був сам” (Szewczuk, 2015, s. 7). Певне місце в цій літературі В. Шевчук відводить і *сімейним хронікам*. Предтечами цього жанру мали б бути „генеалогічні оповідання, які почали з'являтися у першій половині XVII століття, а до того – життя”. Сімейні хроніки „цікаві не тільки в історичному, а й у психологічному аспекті, бо в них ідеться про конкретних людей – одні брали участь у політичних перипетіях, інші вели записи про погоду, врожаї та недорід, ціни на хліб і худобу, родинні та сусідські події і контакти” (Szewczuk, 2015, s. 8). Діяріуші, у „відповідності прийнятій у XVII столітті – це ефект індивідуального писання публічної особи, присвячені його особистим чином, блиску їх особистої слави; можуть бути теж розповіддю про тих видатних персон, чинів яких вони були свідками; діяріуші призначені до читання” (Ariès i Duby, 1999, s. 342). Одночасно у XVII-вічних авторів „свідомість приватного життя цілком відрізняється від сучасної. Вони швидше є авторами офіційних портретів, ніж автобіографії” (Ariès i Duby, 1999, s. 342). Додам, що з перспективи студій над історією повсякденності, історії ментальностей сімейні хроніки залишаються своєрідни-

¹ Доля і місцезнаходження цієї колекції на сьогодні авторіві статті невідома.

ми замороженими, застиглими моментами й свідченнями повсякденного життя, уявлень, переконань та ідей тих, хто писав ці тексти. Порухи людської душі, переживання оживають, розтоплені увагою дослідника, відкривають чар і аромат минулих екзистенцій і епох.

Історія повсякденності має особливе зацікавлення до таких джерел, оскільки у них, як у бурштиновій краплі, зберігаються елементи й деталі ментальних уявлень епохи.

Украй цікавим прикладом не тільки у білоруській, а й у європейській літературі загалом є мемуари Саломеї Пільштин-Русецької *Пригоди мого життя*, написані через пів століття після діяріуша Томи-Константія Дусяцького-Рудоміни (Rusiecka 1957; Pilsztyn Rusiecka 2018). І мемуари Дусяцького-Рудоміни, й Пільштин-Русецької є неповторними ментальними дзеркалами XVIII віку.

Однак ці два тексти прозраджують величезний художній трансформаційний прорив у мистецькій свідомості білоруського автора: перехід від нотування власної біографії та родинних хронік до народження, на основі тих же власних вражень, мандрів, переживань нового жанрового утворення – пригодницького роману. Визрівання нового жанру має часткове закорінення в античному романі (*Дафніс і Хлоя* Лонга, *Херей і Каліроя* Харітона чи *Золотий осел* Апулея), однак світоглядно він має зовсім іншу основу, ніж у Античності.

Мемуари Саломеї Пільштин-Русецької *Відлуння світу. Історія подорожей та пригод мого життя*, які одночасно можна вважати авантюрним романом, є надзвичайно цікавим джерелом не історичних фактів як таких, а їх рецепції у різних верствах суспільства. У її записах відображено функціонування стереотипів, поголосок та пліток щодо відомих політичних, релігійних діячів тих країн, які вона відвідувала. Твір Саломеї дозволяє почути в історичній перспективі те, чого не зберегли офіційні історичні джерела. Таким чином, плітки, пересуди, слухи, поголоски та перекази XVIII століття дозволяють побачити паноптичну панораму суспільства того періоду (Nabytowycz, 2015).

Мемуари Томи-Константія Дусяцького-Рудоміни побудовані ще у зовсім іншій світоглядній парадигмі, ніж у Саломеї Пільштин-Русецької (Nabytowycz, 2018), оскільки

[...] діяріуш мав писатися „коротко і ясно”, відбиваючи події ніби у дзеркалі. Записувати події треба було моторно і з бажанням, при цьому не забуваючи й „матір-мистецтво” з увічливістю – визначення вельми характерне, бо натякає увіч, що матеріал має бути розташований не стихійно, абияк, а за певними мистецькими законами, що можна зрозуміти лише в один спосіб: події й факти проходять певним чином перед „я” літописця, притому так групуються й записуються, щоб створювати картину як, ми тепер кажемо, інтелектуальний стрижень (Szewczuk, 2005, s. 451).

Мемуари, щоденники та *livres de raison* (сімейні реєстри) різних типів „були основними формами приватного письменства кінця XVII і XVIII ст.” (Agiès і Duby, 1999, s. 341).

Записи білоруського шляхтича зроблені очевидно ж польською мовою, оскільки зрозумілим є й те, що

[...] не тільки поляки писали польською; потуга Речі Посполитої була ще такою великою, а зваба культури латинсько-польської такою сильною, що й сусіди зі сходу не раз послуговувалися польською мовою для наукових чи літературних цілей. Стосувалося це передусім земель руських, де польською писала не тільки шляхта, яка в житті повсякденному послуговувалася руською мовою², але також і клір, уніятський або навіть благочестивий православний, і то як із правого, так і лівого берегів Дніпра; бували випадки, коли чудовою польською творилися твори православно-московської орієнтації (Bystroń, 1932, s. 412).

Іван Франко подає загальну характеристику того періоду білоруської історії – в контексті історії Речі Посполитої та України – у часи панування королів Августа II та Августа III, коли після українсько-польських воєн, „за сею бурливою добою настав у Правобережній Україні час великого знесилення та безладдя”, а

Біла Русь, що належала тоді до великого князівства Литовського, стояла осторонь від тої ненастанної завірюхи, та все-таки не була ізольована від переможних течій тодішнього політичного життя. Її мешканці брали участь у війнах з козаками, турками, москалями, шведами, та й у самім краї доводилося переживати небезпечні години наслідком чи то внутрішнього безладдя, чи то наїздів козацьких, турецьких або московських озброєних ватаг (Franko, 2011, s. 832).

У контексті ідей історії повсякдення та історії ментальностей це й справді цікавий документ не тільки історичної ваги, але, у першу чергу, приватного життя білоруської людини епохи Бароко. Українська та білоруська культура, продовжують існувати в той період у єдиному культурно-політичному просторі, тому як для українців, так і білорусів

атмосфера війн, руйнувань та спустошень спричинилася до формування типових рис української (й білоруської. – І. Н.) барокової культури, – наголошує Ярослав Ісаєвич. – Війна в Україні справляла такий самий вплив на українську культуру, як Тридцятилітня війна – на культуру країн Центральної Європи. І лицарська смерть у бою, і безневинна загибель мирних мешканців, і раптовість змін політичної ситуації, й повсякчасна загроза смерті, втрати майна та суспільного становища – все це сприяло поширенню барокових елементів світосприймання, таких, як, мотив марності дочасного

² Тобто мовою білоруською або українською.

життя й невідворотности смерти, чергування легковажности й гумору зі спалахами підкреслено трагічного сприйняття буттєвих конфліктів (Isajewycz, 2004, s. 71).

Іван Франко ж зауважує, що спогад Томи-Константина Дусяцького-Рудомини цікавий тим, що він „прожив сю бурхливу епоху майже виїмково щасливо, і в своїй пам'яті на старости літ не заховав майже анітрохи прикрого та болючого чуття, але заховав натомість живу віру в Боже Провидіння, посунену досить наївно до того ступня, що воно спеціально опікується його родиною” (Franko, 2011, s. 832–833). Насправді дуже часто для тодішнього автора „творчість не є внутрішньою потребою автора, як швидше – потребою соціальною” (Bystroń, 1932, s. 413). У випадку Дусяцького-Рудомини ця соціальна потреба є своєрідним подячним панегіриком Господові за добре й правильно прожите, за мірками барокової людини, життя.

Як видно із діяріуша, їх автор Дусяцький-Рудомина народився у 1654 році. Остання дата записів – 1726 рік. Франко подає певні історичні відомості про Дусяцьких-Рудомин – один із шляхетських родів Великого князівства Литовського гербу „Труби”, відомий із XVI століття. У ньому були й вояки, й письменники, й високі урядовці Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Його засновником вважається купець Андрій Миколай Рудомина, віленський райця у 1520-х роках. Після отримання шляхетства у 1585 році й закупівлі маєтку Дусяти, його нащадок Матвій (Мацей) Рудомина почав писати родову назву як Дусяцький-Рудомина. Серед найвідоміших літературних представників цього роду – єзуїт Андрій Дусяцький-Рудомина (біля 1595–1632), місіонер у Китаї, автор теологічних трактатів китайською мовою; можливо його старший брат Ян Дусяцький-Рудомина (1581–1646) – новгородський каштелян, поет і вояк.

У ті часи, оповідає Ян Бистронь, „літературне життя плинуло заголом широким, але мілким руслом. Література служила життю публічному, прославляла минуле, чи теж ставила дорожні знаки сучасности, служила глорифікації магнатів або боролася з ворогами, але й служила також товарицьким цілям” (Bystroń, 1932, s. 409). Поруч із магнатськими дворами

поезію творили і у дворах зем'янських. Бувало, що шляхтич, обтершись трохи при королівському дворі і засмакувавши воєнних дій, на старості років осідав у селі й пригадував собі аркан мистецтва римування, якого колись у школі навчився – й починав записувати свої спогади [...] (Bystroń, 1932, s. 410).

Документ Томи-Константія Дусяцького-Рудомини складається із шести частин. У частині першій (стор. 1–5) автор подає польською мовою свою автобіографію – як „діяріуш віку життя мого”; частина її написана віршами. Поминаючи барокові нагромадження словесних форм, можна виокремити основні ціхи його життя. У другій частині (стор. 5–8) подано віршований реєстр гетьманів Великого князівства Литовського, а у третій (стор. 9–11) – реєстр віленських като-

лицьких єпископів за роки 1665–1726, тобто тих, які були сучасниками автора, із короткими характеристиками діяльності цих державних і церковних мужів; у четвертій (стор. 12) – відомості про авторового брата та його сім'ю, у п'ятій (стор. 13–15) – реєстр законодавчих актів, які були пов'язані із родом Дусяцьких-Рудомин, зокрема й ті, на яких стоять підписи членів цього роду. Остання частина має жанрові ознаки *livres de raison* – сімейних реєстрів і записок.

Автор діяріуша народився „під час самої московської війни перед взяттям Вільна 1654 р., місяця грудня напередодні Святого Томи”. Його матір'ю була Ельжбета Галінська, „старостянка ошмянська, Рудоминова, підчаша оршанська”. І дід, і батько Томи-Константія померли, коли він ще був зовсім маленьким; його взяла до себе на виховання, „від колиски”, коли йому було лише шість тижнів, бабуся – Ева Володковичівна, „старостянка мінська, дружина Петра Галінського, старостина оршанська” й „у пінських краях годувала аж до вісімнадцяти років”, „щедрою добродійною рукою” платячи за його навчання в школах, „не даючи пізнати самотньої вже матері моєї” (Franko, 2011, s. 837).

Далі автор переходить до поетичного викладу подій: „З дитячих літ [я] мав добру освіту, / У школах і двірській службі пізнав я світ. / Двадцять років у солдатському ранзі працював”; „на загальних сеймах послом був шість разів. / А сім – депутатом...”; „Комісаром будши, дев'ять років судив у радомському / Трибуналі з Вількомежа”; „До шведів, до москалів у нещасті був послом, / Для братів, для повітів здоров'я не шкодував” (Franko, 2011, s. 841).

У цій частині діяріушу „розповідь про приватне життя, акцентування на індивідуальних переживаннях, історія особистості автора – це ті головні риси у порівнянні з історичними мемуарами, де на перший план виходять історичні події й пов'язані із ними особистості” (Ariès i Duby, 1999, s. 342), зауважує Мадлен Фуазіль.

Автор діяріушу намагається вписати свою власну мікроісторію у простір бурхливої макроісторії Речі Посполитої останніх трьох десятиліть XVII – початку XVIII віків. Це ще одна характерна риса закорінення авторської свідомості Дусяцького-Рудомини в історичну свідомість двох попередніх століть, оскільки „шістнадцято- і сімнадцятивічна свідомість історична була сконцентрована на мікроісторії, на реконструкції дій роду або родини” (Petrauskas, 2011, s. 212). Описові особистих спогадів передуює перелік тих осіб, які становлять тло епохи, в яку довелося жити авторові, „що були за мого життя і за моєї служби в Р[ечі] П[осполитій]”. Він подає перелік цих персон, вкраплюючи туди й свою постать, підкреслюючи поважність свого суспільного становища. Виокремивши ці особистісні елементи в тексті письмівкою, можна побачити відображення цього авторського „Я”, теж історичного героя, який пам'ятає („в добрій пам'яті”) і який певним чином причетний до славних перемог („похід”, який „Творець дав виграти і перебути”), при звичаєного до труднощів вояцького життя („повернення [...] з небезпечної московської війни”). Ця присутність у історії оприявнюється й означенням себе як самовидця найважливіших подій („на трьох елекціях королів, панів польських, був”):

Служачи років двадцять у війську В[еликого] кн[язівства] Лит[овського], під Хотин [ходив у] повторний *похід* на турків, що його тріумфально Творець небес *дав виграти і перебувати* за панування найяснішого короля Й[ого] Величності Міхала Корибута-Вишневецького в р. 1663 листопада д[ня] десятого напередодні Св[ятого] Мартина. *Маючи в добрій пам'яті* і на увазі [важке] повернення від Смоленська з небезпечної московської війни найяснішого Казімежа, короля польського, з військом В[еликого] кн[язівства] Лит[овського], за булави Павла Сапєги, воєводи віленського, Гетьмана В[еликого] кн[язівства] Лит[овського], а також В[ельмож]ного Чарнецького, гетьмана коронного, одразу після зречення від престолу того ж найясн[ішого] Казімежа, короля польського, по якій на трьох елекціях королів, панів польських, був, Міхала князя Корибута-Вишневецького, Яна Третього Собєського, Гетьмана Великого Коронного, і Августа Другого, князя спадкового саксонського, – королів, панів польських (Franko, 2011, s. 840).

Одна зі сцен життя Томи-Константія Дусяцького-Рудомини була, безсумнівно, його гордістю; їй він присвячує досить детальний опис :

Узяв я живцем мурзу на очах короля Яна
Неподалік від Чорткова; командувати мені дано
Над лицарством охочим; татарів переслідуючи,
В Медоборах по лісах шляхи перерізаючи,
Скоро здобиччю короля в полях привітали,
Мурзу й татарів живцем йому віддали;
І за це нам гречно король Ян усім подякував,
І кожного зокрема щедро обдарував (Franko, 2011, s. 841).

Йдеться зрозуміло про одну із багатьох прикордонних сутичок під містом Чортків на Поділлі – в межах Медоборів – пасмі пагорбів, які тягнуться уздовж ріки Смотрич по Кам'янець-Подільський. Це край, оспіваний Вінцентом Полем у *Pieśni o ziemi naszej* („Tam, ku górom Miodoborskim / Coraz wyżej kraj się wznosi...” (Pol, 1859, s. 34)). Через це пограниччя, зокрема, проходили головні шляхи – Чорний, Кучманський і Волоський, яким перекопські татари гнали ясир із України та Речі Посполитої. Бойові сутички, про які оповідає Дусяцький-Рудомини, відбувалися у межах простору Волоського шляху. Під час серії воєн між Річчю Посполитою та Оттоманською Портою останньої третини XVII віку ці території були пограниччям, на якому тривали постійні бойові дії й сутички одночасно й із Османською імперією.

Король Ян III Собєський займає особливе місце у приватному пантеоні слави Дусяцького-Рудомини:

Король Ян Собєський бив турків, татарів,
Точив кров бусурменську, боронячи святу віру

Католицьку під Віднем; в особі Яна
Дав Бог німцям оборону, а Польщі – оздобу (Franko, 2011, s. 842).

Серед тих, під чиєю орудою довелось авторові діяриуша вести вояцьку службу, воювати із турками, він називає Марціяна Огінського – троцького воєводу, пізніше – канцлера великого литовського; Людвіка Потія – великого литовського гетьмана, Бенедикта Сапегу – підскарбія великого литовського:

Огінський, воєвода троцький, – полковник,
Марціян був у радах взятий помічником.
За поручника ми мали шановного Потія,
В Бозі була з порад їхніх нам, молодим, надія.
Сапегу полковником, що був потім підскарбієм,
Мав я, служачи дев'ять років з гусарами його (Franko, 2011, s. 842).

У діяриуші відображені певні деталі, які, можливо, були засновані на тих плітках і домислах, які наростали навколо відомих постатей, сучасників автора. При переліку гетьманів Великого князівства Литовського, він згадує про заслуги Міхала Казімежа Паца – неоднозначної й бурхливої постаті – яскравого прикладу людини епохи Бароко, нагадуючи, зокрема про залізні правила військової дисципліни і правила військових судів, введені ним у військовий статут, щоб „карати своїх за гріхи”:

Міхал Пац шановний дослужився до польної булави,
Від короля Казімежа – чести й слави.
Кинув свою долю й здоров'я Пац у непотріб,
Світ цілий із хроністами про мужність його розповість.
Після Сапегу король Казімеж велику булаву
У Кушликах дав Пацові на воєнну забаву;
Бив він московитів, козаків, шведів, бив турка,
Татарів; карати своїх за гріхи – не новина (Franko, 2011, s. 846–847).

А разом із тим автор подає здогади про таємничу смерть великого гетьмана литовського, навколо якої снувалося багато різних здогадів:

Пац помер у дорозі, в Понарах, їдучи до Вільна;
Беручка праця смерти в фігах була спішна:
Задля їжі – [убивця] з отрутою подав фіги Пацові,
Одібрав здоров'я і життя шановному гетьманові (Franko, 2011, s. 847).

У реєстрі віленських єпископів Тома-Константій у кількох рядках, наприклад, викладає скандальну історію троцького воєводи, маршалка Головного три-

буналу Великого князівства Литовського Миколая Стефана Паца – історію його розлучення з дружиною і миттєвого висвячення на єпископа Вільна у 1670 році, його конфлікт із Віленською капітулою. Вся ця історія протистояння в Римі між капітулою та єпископом Пацом тривала десять років і закінчилася консекрацією на єпископський престол лише у 1681 році:

Пац, покинувши жінку, троцький воєвода,
Взяв єпископство від короля, але зараз це – незгода
В духовенстві, уся перечить капітула,
Щоб на Пацові жонатому митра була.
Жінка, Тризнянка з дому, перечила дуже;
Капітула до Риму поспішала пильно.
... Пац єпископом помер у Бозі... (Franko, 2011, s. 851).

Трохи нижче автор додає ще деякі деталі до свого життєпису:

У повіті Браславським шановним городничим я був;
Військовим у тім уряді молодий вік проводив.
Потім Ян-король в обозі призначив мене стольником,
Август Другий приєднав Браславське військовство.
Став я з ласки братів потім земським суддею... (Franko, 2011, s. 843).

В іншій частині діяріушу (у *Стислому викладі зібрання постанов* (стор. 15)), у якому йдеться про події 1700 року, автор із гіркотою повідомляє:

Року 1700, назва *Postanowienie stanów WXLit pod Olkienkami* [зокрема] депутатів трибуналу В[еликого] кн[язівства] Лит[овського] мінської каденції, які не дозволяли, щоб проливалася кров братерська, шляхетська, звільнено дев'ять депутатів, і від мене, Томаша-Константія Дусяцького-Рудомини, на той час войського браславського, відсудили владу й ім'я, при хрещенні дане, одібрали, самі ж крові невинної напилися, московитів і шведів [у лоно] Речі Посполитої ввели, саксонців возвеличили, Річ Посполиту [цілковито] зруйнували, згубили, [стогонів і зітхань бідних] наслухалися (Franko, 2011, s. 859).

Іван Франко зауважує, що автора діяріуша „спіткало досить незвичайне, мабуть, тільки в Польщі можливе нещастя, що йому ухвалою політичної конфедерації відібрано не тільки уряд та посольський мандат, але також його хресне ім'я, тобто вимазано його не тільки з реєстру повноправних горожан, але навіть із ряду живих людей”. Це вчинила шведофільська конфедерація, й „її кондемата пропала сама собою, не дождавшись формальної касати” (Franko, 2011, s. 862).

Далі автор рукопису переходить до приватного простору, коли настав «по працях табірних спокійний відпочинок» і в 1686 році, „на 33-ім році дав Бог оженитися”. Тоді

З шановною підкормівною з Добринських Орловською
За мої заслуги взяв я даму польську.
П'ятьох доньок зі мною мала і трьох синів потім,
Двадцять два роки живучи, – любо згадати про це (Franko, 2011, s. 842).

Автор високо оцінює свою дружину, наводячи ті жіночі цноти, які були украй важливі для характеристики мотрони, пані дому – із погляду шляхтича початку XVIII-го віку: „Шановна, статечна, гарна, богобійна пані, / Красною, вродою була, наче сарна” (Franko, 2011, s. 842).

Після смерти першої дружини, яка „в Букштах упокоїлася” у віці 50 літ, автор діяріуша „півтора року вдовував”, а потім одружився вдруге (йдеться про 1709–1710 рік). Його нова дружина на той час рік була вдовою після свого другого чоловіка. Очевидно, що вибір падає на шляхтянку, яка може похвалитися знатним родом. Авторіві – 55–56 років, його нареченій – 44–45: „Другу дав мені Бог жінку, / Зося Тизинавзівну, / Стольниківну смоленську” (Franko, 2011, s. 842). Цей шлюб відбувався серед неспокійних історичних обставин, коли навколо лютувала моровиця: „В саму моровицю шлюб був – Бог нас охоронить. / Московських військ навала, шведських, наших була” (Franko, 2011, s. 843).

Але серед моря цієї людської юдолі, тривог і загроз, кохання, на переконання автора, здолало всі незгоди:

Та що нам страх, коли в серця вступила приязнь люба.
Сімнадцятий рік разом із Божою допомогою;
Хвалимо Бога, живучи і вдень, і вночі.
За трибом життя свій вік дітям zostавляю... (Franko, 2011, s. 843).

Підсумовуючи життя у цьому другому щасливому шлюбі, Тома-Константій Дусяцький-Рудомина тішиться, що йому „сімдесят два роки дали прожити небеса”, а його друга дружина „шістдесят літ і рік прожила” (Franko, 2011, s. 843).

Ця ж частина діяріуша дозволяє побачити й особливості релігійного світогляду білоруського шляхтича, де важливе місце належить переконанню, що кожен, хто йде праведним шляхом, перебуває під Господньою опікою й заслуговуватиме життя вічного.

У короткій п'ятій частині рукопису (сторінка 12) Тома-Константій подає певні відомості про свого молодшого брата (який народився у 1658 році, однак разом із його дружиною, на час написання діяріушу уже померли) та долю його двох синів: „Ян-Казімеж Дусяцький-Рудомина найперше був підстолієм brasлавським, потім років двадцять земським писарем brasлавським, наостаток підкормієм brasлавським років п'ять” (Franko, 2011, s. 853), а відтак знову переходить до поетичного опису братових діянь: „Молодший брат, чотири роки brasлавський підстолій, / Бувши писарем земським, згідно з Божою волею, / По двадцятьох літах праці підкормієм став...” (Franko, 2011, s. 854).

Разом із тим, Ян-Казімеж

Часто був депутатом. Також комісаром,
Бував і в трибуналі два рази писарем.
Свій вік молодий пробув у дворі й на війні,
Бачити його шляхетно було, а в обозі – збройного (Franko, 2011, s. 854).

І знову ж Тома-Константій хвалиться, як і в випадку свого першого шлюбу, що його брат був одружений із полькою-шляхтянкою: „Шляхетну мав із Польщі даму і з дому шляхетного, / З варшавською уродженою донькою Суфчинського” (Franko, 2011, s. 854).

Молодшого сина від цього шлюбу „езуїтам оддали, Юзефа шляхетного”; іншого – Антонія, після смерті його батька Яна-Казімежа „брати-шляхта” „владодою поставили підкормієм”. Ще одна мікродеталь історії цієї родини, яка була характерна для тієї епохи: дружина Антонія, шляхтянка „Годєбська, хорунжанка Пінського повіту”, померла під час пологів:

Так Рудомина-батько (Ян-Казімеж. – *I. H.*) віддав синові „прощавай”,
Благословивши внука, попрощався зі світом.
Народивши його, мати дев’ять годин жила,
Нам, дідам, внука Миколая залишила (Franko, 2011, s. 854).

Таким чином, „приватне життя, як і життя інтимне, – зауважує Мадлен Фуазіль, – вписане в рамці щоденности, важко виокремити, оскільки воно розчинене у сфері публічній, або укрите таємницею, бо неохоче оприявнюється”. Завданням дослідника може бути не сама картина приватного життя, а як „сприймають її різні ментальності”. Йдеться не стільки про приватне життя, як швидше „поставу щодо нього”, „не стільки про те, про що довідуємося, але також і те, що від нас приховують” (Agiès i Duby, 1999, s. 341).

Окремою, шостою частиною діяріуша є два календарі-прогностики, який свідчить про метеорологічні уявлення початку XVIII віку.

Перший із них творить замкнене річне коло, в якому один із конкретних днів попереднього місяця передбачає погоду на цілий наступний місяць. Він запозичений із якогось друкованого прогностика, а автор діяріушу доповнює його записами якогось одного із років (на жаль, не вказавши якого):

Який 14 листопада, такий грудень: був день хмарний, сухий, без вітру.
Який 15 [грудня], такий січень: був день хмарний, вранці сонце, сухий, без вітру.
Який 16 [січня], такий лютий: вранці іній, потім веселе сонце цілий день і без вітру, тихо аж до сутінків.
Який 17 [лютого], такий і березень: і ніч тиха, туманна, часом хмарна, і день ясний, холодний, тихий, без вітру, з морозом; озера деякі примерзли (Franko, 2011, s. 861).

Таким чином при прогнозуванні погоди на наступний місяць, дата дня збільшується на один день і останній запис, замикає річне коло: „Який 25 [жовтня], такий листопад: цілий день сніжний, вологий і ніч хмарна”. Можна зауважити, що за сухими спостереженнями погоди, описи днів мають і художню вартість. Травневий день (20-го травня!): „удосвіта вітер, сніг, сильна заметіль аж до вечора з надокучливістю великою” (Franko, 2011, s. 861).

Тут же автор подає й „другий прогноз руський, що його господарі тримають”, у якому, на відміну від попереднього, відлік прогнозування починається з іншої дати: „12 днів на 12 місяців, тобто від 13 грудня: який 13 [листопада], такий грудень; який 14, такий січень; [...] який 24 [жовтня], такий листопад” (Franko, 2011, s. 861).

Два останні вирази у діяріуші на останній сторінці – латинською та польською мовами – показують, що автор ставиться до свого діяріуша із певною ноткою гумору, бо залишає нащадкам дві важливі поради: „Si tibi nocet crapula vespertida, / Ebibe de mane, erit medicina” („Якщо тобі шкодить вечірне сп’яніння, / Випий зранку, буде полегшення”) і „Niż, panie piaku, do wczorayszego smaku!” (Franko, 2011, s. 862).

За пожовклими сторінками діяріуша Томи-Константія Дусяцького-Рудомини приховуються людські переживання, надії, розчарування – внутрішній світ окремої особистості. З перспективи історії ментальностей він демонструє певний життєвий ідеал людини Бароко: у часи воєнних незгод, у часи пошестей і хвороб, людського терпіння й печалі знайти золоту нитку радощів людського існування, відчуття втіхи, що поруч із тобою були й є люди, близькі тобі; що триває твій рід; що у праці для суспільства й батьківщини, й на війнах ти зумів зберегти свою честь і гідність – чим можуть пишатися нащадки твого роду. Цієї стійкості й витривалості людині Бароко дає віра в Бога, переконання, що над усім твоїм життям, цитуючи 118 псалом, *dextera Domini fecit virtutem* – розпростерта десниця Господня, яка, демонструє свою силу.

Bibliografia

Źródła

- Franko, Iwan. (1911). *Szczasływyj czołowik. Obrazok iz żyttia biloruśkoho pana z XVII–XVIII w. Zapysky Naukowoho Towarystwa imeny Szewczenka*, 5, s. 148–165. [Франко, Іван. (1911). Щасливий чоловік. Образок із життя білоруського пана з XVII–XVIII в. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*, 5, с. 148–165].
- Franko, Iwan. (2011). *Szczasływyj czołowik. Obrazok iz żyttia biloruśkoho pana z XVII–XVIII w. W: Iwan Franko. Zibrannia tworiw: U 50 tomach; dodatkowi tomy*. T. 54 (s. 832–862). Kyjiv: Naukowa dumka. [Франко, Іван. (2011). Щасливий чоловік. Образок із життя білоруського пана з XVII–XVIII в. У: Іван Франко. *Зібрання творів: У 50-х томах; додаткові томи*. Т. 54 (с. 832–862). Київ: Наукова думка].

- Pilsztyn Rusiečka de, Sałomeja, Regina. (2018). *Widlunnia switu. Istorija podorožej ta pryhod moho žyttia*. Perekład Ihora Nabytowycza. Lwiv: Piramida. [Пільштин Русецька де, Саломея Регіна. (2018). *Відлуння світу. Історія подорожей та пригод мого життя*. Переклад з польської та білоруської Ігоря Набитовича. Львів: Піраміда].
- Pol, Wincenty. (1859). *Pieśń o ziemi*. Warszawa: Nakł. S. Orgelbranda.
- Rusiecka, Regina Salomea. (1957). [*Echo na świat podane*]. *Proceder podróży u Życia mego Awantur*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Opracowania

- Ariès, Philippe, Duby, George (red.). (1999). *Historia życia prywatnego*. T. 3. *Od Renesansu do Oświecenia*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum.
- Bystron, Jan. (1932). *Dzieje obyczajów w dawniej Polsce. Wiek XVI–XVII*. T. 1. Warszawa: Nakładem Księgarni Trzaski, Everta i Michalskiego.
- Isajewycz, Jarosław. (2004). Ukrajinijskie suspilstwo doby Baroko. W: Leonid Uszkałow. *Ukrajinijskie Baroko*. T. 1 (s. 49–81). Charkiw: Akta. [Ісаєвич, Ярослав. (2004). Українське суспільство доби Бароко. У: Леонід Ушкалов. *Українське Бароко*. Т. 1 (с. 49–81). Харків: Акта].
- Nabytowycz, Ihor. (2015). Plitky, poholosky, peresudy ta perekazy XVIII st. jak element istoriji powsiakdennosti: obrazy ukrajinijskich hećmaniw u romani Sałomeji Pilsztyn-Rusiečkoji *Awantury majho žyttia*. *Studia Białorutenistyczne*, 9, s. 135–147. [Набитович, Ігор. (2015). Плітки, поголоски, пересуди та перекази XVIII ст. як елемент історії повсякденности: образи українських гетьманів у романі Саломеї Пільштин-Русецької *Авантюри майго жыття*. *Studia Białorutenistyczne*, 9, с. 135–147].
- Nabytowycz, Ihor. (2018). Pyśmennycia i homo viator XVIII «wiku awantiurystiw» Sałomeja Rusiečka de Pilsztyn. W: Pilsztyn Rusiečka de, Sałomeja, Regina. *Widlunnia switu. Istorija podorožej ta pryhod moho žyttia*. Perekład Ihora Nabytowycza (s. 5–32). Lwiv: Piramida. [Набитович, Ігор. (2018). Письменниця і homo viator XVIII «віку авантюристів» Саломея Русецька де Пільштин. У: Пільштин Русецька де, Саломея Регіна. *Відлуння світу. Історія подорожей та пригод мого життя*. Переклад Ігоря Набитовича. (с. 5–32). Львів: Піраміда].
- Petrauskas, Rimvydas. (2011). Dziejopisarstwo a świadomość historyczna. W: Vytautas Ališauskas Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila (red.). *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego. Analizy i obrazy* (s. 201–213). Kraków: Universitas.
- Szewczuk, Walerij. (2015). Pro mali ukrayinijski dijariuzi jak istoriko-literaturni pamjatky. W: Walerij Szewczuk. *Mali ukrayinijski dijariji XVII–XVIII stolić* (s. 7–50). Kyiw: Klio. [Шевчук, Валерій. (2015). Про малі українські діаріуші як історико-літературні пам'ятки. У: Валерій Шевчук. *Малі українські діарії XVII–XVIII століть* (с. 7–50). Київ: Кліо].

Data nadesłania artykułu: 19.04.2018